

Boodskap

VAN DIE

Burgemeester van Ouddorp

ALS de winter hier haar intrede doet, zal onder stralende zon en kleurenpracht van vele bloemen Pretoria feest vieren.

Haar eeuwfeest.

Dankbaar zal herdacht worden hoe honderd jaar geleden de grondslag werd gelegd voor Pretoria. Pretorius, naar wiens naam de stad is genoemd, was een der vrijheidshelden, die — sterk door zijn geloof — gaven en krachten in dienst stelde voor het vaderland en streed voor vrijheid en recht.

Een hechte band is er tussen Nederland en Zuid-Afrika; een hechte band tussen Pretoria en Ouddorp.

In het jaar 1642 werd in Ouddorps Pastorie geboren de stamvader van de stichter van Pretoria. Hoe wonderlijk is de wetenschap als in Ouddorp opgroeit Johannes Pretorius, door Jan van Riebeeck in 1652 de grondslag gelegd wordt voor de Unie van Zuid-Afrika. De naam van Ouddorps dominees zoon zal in lengte van dagen verbonden zijn met Pretoria. Ouddorp draagt als oudste nederzetting op het eiland Goeree en Overflakkee haar naam met ere. Haar geschiedenis ligt in het verre verleden. Op een veilige hoogte werd het centrum van het dorp gebouwd. In haar midden staat kerk en toren. Hier was het veilige toevluchtsoord als bij hoge vloed de wateren van de Noordzee de lage landen overspoelden.

Het was evenwel niet alleen de strijd tegen het water. Het Oude Dorp had ook te lijden van plundering en brandstichting, wanneer de vijand na geleden nederlaag de belegering van de nabijgelegen stad Goedereede moest opgeven. De laatste maal was dit het geval in 1604.

In dagen van strijd en gevaar was het volk van Ouddorp één. Hoe dieper de nood, hoe groter de lotsverbondenheid.

In het jaar 1639 komt Wessel Pretorius als predikant naar Ouddorp. Het waren jaren van gevaar en strijd. De tachtigjarige oorlog woedt nog in volle omvang. Wallen en poorten, die bescherming kunnen bieden, ontbreken ten enenmale.

Boven het geboomte steekt uit de toren met zijn witte spits; een baken voor de zeeman om de veilige weg te vinden over de wateren van de Noordzee of om over de brede stromen de thuishaven te bereiken.

Wessel Pretorius dient de gemeente van Ouddorp door de verkondiging

van Gods Woord. Hij strooit uit het zaad van het Evangelie van Jezus Christus, dat vrede en rust geeft in het hart. Hij leeft met en onder het volk van Ouddorp.

Groot is de vreugde in Ouddorp als in 1642 de kerkklok opnieuw zijn roep laat klinken; als de scharen opgaan naar de kerk.

De roep:

Rust hier, gij blijden, droeven
Met al uw vreugd en kruis;
Waar kan men beter toeven
Dan in des Heren Huis.

Het „*Soli Deo Gloria*,“ dat op de klok te lezen staat heeft een onderschrift gekregen:

„Door koud en breuk onnut gemaakt,“
„Door vier en liefd' aan stem geraakt.“

De oude klok sprak en spreekt nog tot de ziel van het volk van Ouddorp in blijde en droeve dagen; in dagen van dreiging en gevaar.

Dag in dag uit.

Jaar in jaar uit.

Eeuw in eeuw uit.

In 1642 riep de klok de bewoners van Ouddorp op om zich neer te zetten om te luisteren naar de bediening van Gods Woord door Ds. Pretorius. In 1642 riep de klok ook op om zich neer te zetten voor de bediening van de Heilige Doop. Wessel Pretorius mag in het midden der gemeente zijn zoon Johannes Pretorius, gedragen op de armen van zijn moeder, het zegel van het verbond op het voorhoofd leggen. Zij mogen hun zoon Johannes toebetrouwen aan Hem, die het leven gaf. De gemeente spreekt in haar lied als het „Ja“ der ouders verklonken is misschien hetzelfde als nu zoveel malen:

„God zal hen zelf bevestigen en schragen,
en op Zijn rol, waar Hij de volken schrijft
hen tellen, als in Israel ingelijfd;
en doen de naam van Sions kind'ren dragen.“

Hoe het ook zij, zeker is dat in Pretorius en zijn nageslacht bewaarde is „en doe barmhartigheid aan duizenden dergenen, die Mij liefhebben en Mijn geboden onderhouden.“

Als de vrede van Munster in 1648 getekend is keren rust en welvaart weer. De landman ploegt zijn akker. De schepen bevaren de wereldzeeën. Het kleine volk aan de Noordzee was groot in zijn geloof en als uit het hart gegrepen legt Marnix van Sint Aldegonde een lied op de lippen:

„Ja, toen het bijna schein, dat golven ende baren
Hun verre boven 't hoofd onstuimig zouden varen,
En hebben 's al gelijk verslonden in den grond.
Zoo heeft ze 's Heeren hand verlost derzelve stond.
O, grondelooze raad! o, hooge wonderdaden!
O, wijsheid diep gericht, O, schatten der genade!
Wie zoude toch Uw werk, de spoor van Uwe baan
Doorgronden kunnen Heer! of weerloos overslaan?

Zo was het ten tijde van Pretorius leven in Ouddorp; zo was het in zijn nieuwe vaderland.

Als in Pretoria het gedenkteken ter ere van Pretorius opgericht wordt, laat dan ook dit lied de grondtoon van het blij en dankbaar gedenken zijn.

J. A. Kleynenberg.

De Burgemeester van Ouddorp ZH.

Beswaar teen Nuwe Prov.-Gebou

DIE Genootskap Oud-Pretoria het op 'n spesiale ledevergadering op 16 Junie weer eens beswaar gemaak teen die bou van die nuwe Provinsiale Gebou van £3,000,000 op Kerkplein. „Die reusagtige gebou sal die voorkoms van Kerkplein skend,” het dr. W. Punt, ons voorsitter gesê. Hy het 'n beroep op die Provinsiale Administrasie gedoen om nog op die late uur te besluit om die gebou nie te bou nie, of om die plan te wysig.

Dr. T. S. van Rooyen het die mening uitgespreek dat dit niks baat dat die Genootskap kla oor die oprigting van die nuwe Provinsiale Gebou nie, terwyl die oprigting van ander utiliteitsgeboue om Kerkplein oogluikend toegelaat word. Daardie geboue sal die voorkoms van Kerkplein nog meer skend as die Provinsiale Gebou.

Dit is die Genootskap se plig om by eienaars van sulke geboue aan te dring dat hulle Kerkplein deur die oprigting van sulke geboue nie moet ontsier nie.

ZOELOE-KRYGER

HOOFSTUK I VAN

Die Geskiedenis

van Pretoria

855—1902

ur

L. Peacock

DIE stigting en groei van stede staan nie geïsoleerd van die politieke, maatskaplike en ekonomiese groei van 'n bevolkingsgroep nie. Intendeel, 'n stad se „geskiedenis” word weerspieël in die wel en wee van die staat waarbinne die besondere stad staan. Dr. Peacock merk dan ook tereg in die voorberig tot sy doktorale verhandeling op dat waar groot stede in Europa soos Rome, Berlyn en Londen vir ons 'n weerspieëling is van daardie betrokke volke se politieke, maatskaplike en kulturele groei en ontwikkeling, net so ook Pretoria die weerspieëling van die groei van Transvaal en gedeeltelik ook van Suid-Afrika is.

In hierdie uitgawe plaas ons die eerste hoofstuk van die verhandeling van dr. Peacock.

— Red.

PRETORIA TOT 1855

A. DIE EERSTE BEWONERS VAN DIE TERREIN WAAR IN 1855 DIE DORP PRETORIA SOU ONTSTAAN.

DIT is nie bekend watter naturellestamme almal in die Moot (die gedeelte waarop die stad Pretoria aangelê is en verder Wes tot by Hartebeestpoort) gewoon het nie. Volgens oorlewering het 'n Mapogstam onder leiding van 'n sekere Musi, waarskynlik byna twee eue gelede in die omstreke van die Wonderboom gewoon.

Musi sou twee seuns gehad het en het daar soos gewoonlik rusie onder hulle ontstaan oor wie die volgende stamhoof sou word. Asgevolg van die onderlinge stryd wat ontstaan het, het die hele stamgroep verhuis.¹⁾

Na die Amandebele die Moot verlaat het, het die Bakwenas die woonstreke oorgeneem en rustig hier bly woon. Hulle hoofman was Matseli en hulle het so lank hier gewoon dat afstammeling van hierdie Bakwenastam in die eerste helfte van die vorige eeu beweer het dat hulle altyd hier gewoon het.²⁾ Hulle was Sothosprekend. In Sotho word Pretoria nie as dorp gesien nie maar as 'n rivier met baie water, wat vermoedelik die Apiesrivier moet wees.³⁾

Hierdie skynbaar rustige samelewing tussen die Magalies- en Witwatersberge (Die Moot) sou egter wreed verstoort word weens moeilikheid wat in Natal onder die Zoeloes ontstaan het.

Mzilikazi, een van Tsjaka se beste en betroubaarste generaals, is uitgestuur op 'n uitdelgingsveldtog en het so baie buit terug gebring na Tsjaka dat hy besluit het om sommige beeste vir homself te hou.

Tsjaka het van die bedrog van Mzilikazi gehoor en om van sy sekere straf te ontkom, het Mzilikazi met ongeveer 15,000 Zoeloekrygsmanne oor die Drakensberge gevlug na Transvaal. Op hierdie vlug het Mzilikazi geen mens ontseen of gespaar nie. Die een stam na die ander het hy wreedaardig uitgeroei en hom uiteindelik in die omstreke van Magaliesberg kom vestig.

Vanaf 1824, die jaar waarin Mzilikazi hom langs die Magaliesberge gevestig het, is uitdelgingsoorloë teen die naburige Bantoestamme gevoer sodat die hele Suid-Wes-Transvaal en die Vrystaat onder sy tirannie feitlik onvolk geraak het.

Presies waar sy hoofvesting langs die Magaliesberge was, is moeilik vas te stel. Volgens 'n kaart van Robert Moffat wat Mzilikazi, of soos die

1) Pretoriana, Deel 2, No. 4: Potgieter, E. F.: Pretoria — Voor die koms van die Blanke.

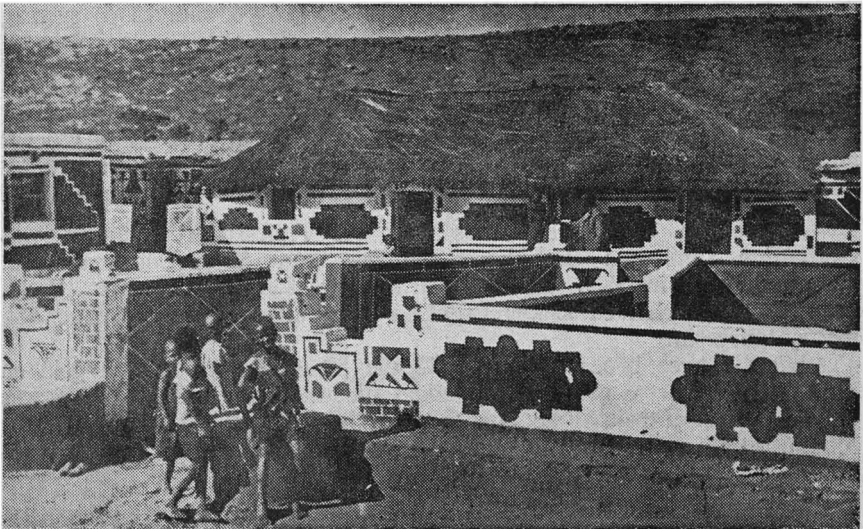
2) Die van Riebeeck-Vereniging: Andrew Smith Diary, II, p.110.

3) In Sotho word gepraat van Pretoria as Tshwana.

Boere hom later genoem het Silkaats, besoek het, moet dit oos van die Krokodilrivier en suid van die Magaliesberge wees.⁴⁾

Sy hoofkraal moes op 'n rant naby 'n rivier en tussen die berge gewees het en daarvolgens stem die teenswoordige Meintjies-kop en omgewing met die Apiesrivier ooreen met die beskrywing. Volgens die plekbepaling van die stat van Silkaats op die kaart van Moffat moes die afstand ongeveer 20 myl van die Krokodilrivier af gewees het.⁵⁾

Silkaats het die Bakwenas van hierdie verblyfplek langs die Magaliesberge met sy baie water en berge, verjaag. Minder belangrike stamme soos die Transvaalse Ndebele, het Silkaats nie verjaag nie en hulle kon suidwes van die teenswoordige Pretoria bly woon. Sommige van hierdie stamme is selfs deur Silkaats ingelyf.

MAPOKKERSTAT — NABY PRETORIA

Die heerskappy van Silkaats was maar van korte duur want toe Dingaan vir Tsjaka as opperhoof van die Zoeloes opgevolg het, het hy

- 4) Moffat, Robert: *Missionary Labours and Scenes in Southern Africa*, p.18 -- Kaart en p.530 'n beskrywing van sy besoek.
- 5) *Ibid.*, p.18 — Kaart, Die skatting wat gemaak word volgens die kaart is na aanleiding van die afstand van die stat na 'n groot sytak van die Krokodil (vermoedelik Pienaarsrivier) en die afstand van die stat van die Krokodilrivier af. Daar die afstand na Pienaarsrivier 40 myl is en die afstand twee maal sover is as die afstand van die Krokodilrivier, kom ek tot die gevolgtrekking van 20 myl.
- 6) Die van Riebeeck-Vereniging: *Andrew Smith Diary II*, pp. 107-110.

besluit om Silkaats te straf vir sy ontrou aan die Zoeloenasie. Hy het 'n impi teen Silkaats uitgestuur en alhoewel Silkaats nie verslaan is nie, het die Zoeloes baie van sy beeste saamgeneem Natal toe.

Die gevolg hiervan was dat Silkaats in 1832, na agt jaar se heerskappy, die omstreke van die Apiesrivier noodgedwonge vaarwel gesê het en verhuis het na Groot Marico waar hy die statte Mosega en Kapain aangelê het.

Toe Andrew Smith in 1835 die vorige woonplek van Silkaats langs die Magaliesberge besoek het, was die Bakwenastamme nog daar woonagtig maar as onderdane van Silkaats. Vir die Mathabeles het hulle die grootste agting gehad.⁶⁾

Hierdie heerskappy van Silkaats oor die Bakwenas is eers beëindig nadat Dingaan hom in Groot Marico vir 'n tweede maal laat aanval het en Potgieter en Maritz na die slag van Vegkop (16 Oktober 1836) sy mag verbreek het.

Met die verskuiwing van Silkaats na Mosega en Kapain het daar langs die Apiesrivier moontlikhede ontstaan vir woonplek vir naturelle en blankes. Dit wil egter voorkom asof naturelle nie in Silkaats se vroeëre grondgebied belang gestel het nie sodat die volgende intrekkers blankes was. Dit het egter eers gebeur na die stigting van Potchefstroom in 1838.

Die eerste blanke bewoners van die Apiesrivier-omgewing was Gerhardus Stephanus Bronkhorst met sy vrou Anna Susanna (geb. Minnaar), wat in 1834 uit die distrik Graaf-Reinet saam met A. H. Potgieter getrek het en Lukas Bronkhorst, sy broer en mede-trekgenoot, met sy huisgesin.

Hierdie twee broers het in 1842 die plaas Elandspoort aangelê en „besluit om daar te gaan woon, omdat die water vir hulle so mooi was en die saageleentheid hulle ook toegelag het. Hulle het met erns hulle toegelê op die uithaal van 'n watervoor en die bou van de eerste hartbeeshuises.”⁷⁾

Die opstal van G. S. Bronkhorst het gestaan waar die teenswoordige spoorbrug na Lourenco Marques die Apiesrivier kruis, terwyl L. Bronkhorst hoër op in die poort naby die Fontein se oog vir hom 'n aanleg gemaak het. In 1842 is Maria Jacoba, 'n dogter van G. S. Bronkhorst, te Mooirivier met Philippus Carel Minnaar getroud en het die jong egpaar hulle ook in die onmiddellike nabyheid van G. S. Bronkhorst op Elandspoort gevestig.⁸⁾

Die naaste bure van die Bronkhorst-familie was Andries Beetge, 'n

⁷⁾ Peller, G. S.: Voortrekkermense, Deel IV, p. 137. (Herinneringe van Maria Jacoba Minnaar (geb. Bronkhorst).

⁸⁾ Ibid., p. 138. Lees ook bylaag III in Preller se „Dagboek van Louis Trichard,” Tweede Druk, Kaapstad, 1838, waar G. S. Bronkhorst se voorletters aangegee word as „J.G.S.”

swaer van G. S. Bronkhorst, wat op Garsfontein suid van die teenswoordige Waterkloof gewoon het en Piet Smit in Daspoort.⁹⁾

In 1845 het G. S. Bronkhorst en sy skoonseun P. C. Minnaar saam met A. H. Potgieter na Ohrigstad versit. Ohrigstad se wêreld was egter baie ongesond. G. S. Bronkhorst het malaria opgedoen en is daar oorlede. Na sy dood het sy weduwee en P. C. Minnaar weer teruggetrek na Elandspoord toe waar Lukas Bronkhorst, wat nie saamgetrek het nie, nog besig was met plant en saai terwyl sy huis nog maar net 'n skerm was.¹⁰⁾

In 1844 was die Apiesrivier sterk en het op plekke diep geloop. Die oog, waar die water uitborrel, was oop en omring van varings en struik. Die vallei onderkant die oog was begroei met pragtige groot „vaarlands wilker,” soetdoring, wag-'n-bietjie en buffelspeerbome met biesies, riete, palmiet en braambosse op die oewers van die stroom.¹¹⁾ Die natuurskoon het menige besoeker gelok (vandag nog) om onder die skaduryke bome uit te rus en drome te droom van wat was en wat nog moet kom. Water was volop en die klimaat van die aangenaamste in Transvaal. Die bulte en vlaktes na die ooste en weste was ruig begroei met soet- en kameeldoringbome terwyl die middelste gedeelte van die teenswoordige stad begroei was met bome waar die gras op die oop kolle jou laat dink het aan goedversorgde grasperke. Die mengelmoes van geure, afkomstig van doring-, wag-'n-bietjie- en buffelspeerbome het swaar in die lug gehang en bye was besig om groot voorrade vir hulle neste in te samel terwyl kwaggas, elande en koedoes lui gewei het onder die kwistige hitte van die son.

Snags was dit egter 'n ander toneel want dan het die konings van die woud hulle stem verhef en jag gemaak op die wild wat hier langs die Apiesrivier volop was.¹²⁾

Die rivier, die bronaar van die omgewing, was nie net vir die diere 'n versekering van oorvloed water en gras nie maar het, behalwe die Bronkhorst- en Minnaarfamilies, ook ander blankes van 'n goeie bestaan verseker. Hierdie vrugbare vallei het na 1844 vir Andries van der Walt (die latere veldkornet) by gekry as bewoner. Van der Walt, gedagtig aan die onheile van die wildernis, het hom toe reg teenoor die weduwee Bronkhorst en P. C. Minnaar gaan vestig in die nabyheid van die teenswoordige spoorwegstasie en die Hotel Belgrave.¹³⁾

Maar nog meer Voortrekkers het gehoor van die Apiesrivier se natuurskoon en vooruitsigte. Na die slag van Boomplaas in die Oranje-Vrystaat (1848), het A. W. J. Pretorius 'n hele trek saam met hom gebring om hier

⁹⁾ Ibid. Sien ook Peacock, R.: Die Geskiedenis van Hercules. Ongepubliseerde werk, opgestel tydens die van Riebeeckfees, 1952, p. 3.

¹⁰⁾ Preller, G. S.: Ou Pretoria, p. 13.

¹¹⁾ Ibid, p. 10-14: Herinneringe van Maria Jacoba Minnaar (geb. Bronkhorst) in 1915 opgeteken.

¹²⁾ Volgens M. J. Minnaar moes die eerste intrekkers gereeld jag gemaak het op die leeus en beskrywe sy die Apiesrivieroewers as 'n „leeunes.”

¹³⁾ Stadsraad van Pretoria: Eeufeesalbum, p. 15: Skets van huis van van der Walt.

te kom woon. Hulle was die Fouries, Smits, Minnaars, Vermeulens, van Rensburgs, Prinsloos en Pretoriusse wat mekaar êrens op die Hoëveld aangetref het en saam hierheen gekom het. A. W. J. Pretorius het die Trekkers by die Apiesrivier agtergelaat om self woonplekke te kies terwyl hy na sy plaas, wat langs die Magaliesberge, nie ver van die Apiesrivier gelê het, terug is.¹⁴⁾

Die meeste van hierdie nuwe intrekkers, behalwe die Fouries wat op Wildebeesthoek, noord van die Magaliesberge anderkant Hornsnek, gaan woon het, het hulle langs die Apiesrivier op die plase Koedoespoort Elandspoort en Daspoort gevestig.

Saam met van der Walt het 'n sekere du Preez hom ook langs Apiesrivier kom vestig maar net laer af naby die teenswoordige dieretuin. Hulle almal, ou en nuwe intrekkers, was Pretorius-ondersteuners en sou seker hulle stem verhef om die Apiesrivieromgewing as dorp verklaar te kry in later jare toe M. W. Pretorius gepoog het om op die plase Elandspoort en Daspoort, 'n dorp aan te lê.

B. STAATKUNDIGE ONTWIKKELING IN DIE TRANSVAAL 1838 — 1853.

VERSKILLENDE motiewe kan gevolglik aangevoer word vir die stigting van 'n dorp op 'n besondere plek. Die geografiese ligging en die bodemgesteltheid van die terrein het altyd veel gewig gedra. Potchefstroom kom aan die waterryke Mooirivier tot stand; Pietermaritzburg in 'n pragtige waterryke dal; ook by die uitkies van 'n geskikte terrein vir Pretoria sou dieselfde oorwegings geld.

Maar afgesien hiervan was die eintlike motiewe vir die stigting van dorpe in 'n pioniersgemeenskap gewoonlik ook van staatkundige en kerklike aard, met die aksent dan op die een, dan op die ander. Pietermaritzburg is miskien in die eerste plek gestig om as hoofstad te dien en tog word die geloftekerk ook daar opgerig. By die stigting van Potchefstroom het die kerklike en staatkundige motiewe miskien weer die deurslag gegee.

Beide motiewe speel 'n rol by die stigting van Pretoria — en hulle word dan ook apart behandel.

Nie dat net staatkundige en kerklike motiewe verantwoordelik is vir die stigting van Pretoria nie, maar waar in hierdie werk die geskiedenis en ontstaan van Pretoria behandel sal word en omdat die stigting van Pretoria in 1855 nou saamhang met die staatkundige ontwikkeling van die Suid-Afrikaanse Republiek, is dit nodig om op die geskiedenis van die Oorvaalse gebied, gedurende die wordingsjare, enigins in te gaan.

* * * *

Die doel van die Groot Trek was om 'n onafhanklike staat tot stand

¹⁴⁾ Preller, G. S.: *Ou Pretoria*, p. 9.